

Tóth Pál Péter

Értékkörzés, értékteremtés

Varga Károly: *Értékek fénykörében. 40 év értékutatás és jelen országos értékvizsgálat. Adalék egy új nemzetstratégia megalapozásához.* Budapest: Akadémiai Kiadó, 2003.

Központi Statisztikai Hivatal, Népeségtudományi Intézet
H-1149 Budapest, Angol u. 77.; e-mail: tothpp@mailop.ksh.hu

Varga Károly legújabb könyve „megköveteli”, hogy mielőtt a recenzió a már jól bevált módon fejezetről-fejezetre ismertetné, bemutatná, értékelné, kritizálná, méltatná, esetleg kiegészítené a kiadott anyagot mindenekelőtt a könyv egészéről, az anyag jellegéről, a feldolgozás módjáról írjon.

Azt, hogy az ez esetben nem szokványos dologról van szó már a mű címe is sejteti, de ez érthető is, hiszen Varga Károly kutatói pályája még akkor is az értékek *fénykörében* maradt, amikor valami más témakörrel foglalkozik. A könyv főcíme pedig – még abban az esetben is, ha az alcím kiegészítő magyarázattal nem nyújtana segítséget az olvasónak – egyértelműen arra utal, hogy a szerző gondolkodását, kutatómunkáját alapvetően az *értékek* vizsgálata határozza meg, hogy a társadalom mozgásformáit, a különböző jelenségeket s mindabban a cselekvő ember tevékenységét az értékek szempontjából elemzi. Sajátos módon a kötet címének értelmezését maga a szerző is szükségesnek tartja, s úgy véli, hogy a *fénykör* az értéken túl valami kognitívra utal: „Olyasmire, hogy ha foglalkozunk az értékekkel mint értékekkel, remélhetőleg megvilágosodik számunkra valami más is. Többet tudunk meg az emberről, a társadalomról, esetleg a jelentörténet rugóiról is.” (17. o.)

A könyv nem csupán az *értékekkel* összefüggő elvont, elméleti okfejtéssel s a hozzá kapcsolódó különféle nézetek alakulásával ismerkedet meg bennünket, hanem az elméleti alapvetéssel szoros összefüggésben évtizedről-évtizedre számos empirikus vizsgálat eredményével is, melyből négy adatfelvétel már a rendszerváltoztatás utáni időszakra esett. Valójában ebben sem lenne semmi különös, amennyiben ezek nem az értéktényezők rendszerváltoztatásban, s az azóta eltelt időben játszott szerepének vizsgálatára irányulnának. A szerző kutatási eredményeinek gyakorlati felhasználásától sem idegenkedik. Ennek következtében az *Értéktényezők ébresztése* című ötödik fejezetben – az alcímben megfogalmazott ígéretének megfelelően – irányelveket fogalmaz meg kutatási eredményeinek nemzetstratégiai felhasználásához. De ne feledkezzünk meg arról sem, hogy példamutató, ahogyan egyetlen vizsgálat esetében sem feledkezik meg az alkalmazott módszerek kielégítően részletes ismertetéséről.

Mindezek azonban – nyugodtan mondhatnánk – önmagukban még semmi újat, semmi különösebbet nem jelentenének, s valóban így is lenne, ha Varga Károly megelégedett volna ennyivel. Mivel azonban erről szó sincs, több dolog is sajátos „íz” kölcsönöz művének. Ezek közül a legfontosabbnak a következőket tartjuk. Mindenekelőtt azt emeljük ki, hogy a közreadott anyag Varga Károly tudományos életrajza is. Természetesen ez alatt nem azt értjük, hogy a szerző szakmai életrajza a könyv végén három oldalon meg-

található, hanem azt, hogy kutatómunkájának központi elemét jelentő értékutatáson keresztül, részletesen és jól dokumentáltan nyomon követhetjük azt a negyven éven át egymásra épülő elméleti és empirikus kutatási tevékenységet, melynek eredményeként az 1990-es évek első felében – okkal és joggal a szerző munkásságához kötötten – egy új tudományos diszciplína az *értékszociológia* megjelenését konstatálhatjuk. Másodszor azt emeljük ki, hogy a könyv lapjairól nemcsak egy új tudományos diszciplína az *értékszociológia* létrejöttét, s eddigi történetét ismerhetjük meg, hanem a hazai szociológiai kutatás fejlődéstörténetét is. A véletlen ugyanis úgy hozta, hogy Varga Károly kutatóként nem egyszerűen csak résztvevő megfigyelője a szociológia, mint tudományos diszciplína hazai (harmadik) intézményesülésének, hanem 1962 decemberétől, a Hegedűs András vezette MTA Szociológiai Kutatócsoport módszertani csoportjának vezetője is. Varga Károly személyében tehát olyan kutatóval van „dolgunk”, aki az újrakezdés pillanatától nemcsak építője, alakítója, hanem egyben szenvedő alanya is az elmúlt negyvenegynéhány év hazai szociológiai törekvésinek. Éppen ezért Varga Károly könyve nélkülözhetetlen forrása lesz annak, aki a hazai szociológiatörténet 1956 utáni történetét fogja megírni. A jelenlegi keretek alkalmatlanok Varga Károly kutatói munkásságának értékelésére, annyit azonban mégis szükségesnek tartunk megjegyezni, hogy miközben tudományos eredményei nemzetközileg elismertek (kutatásainak centrumában az egyik legrelevánsabb szociológiai probléma áll, 1984-től a tudományok doktora) önmaga mégis periférikus szerepet töltött be az 1990 előtti hazai szociológiai „mezőnyben”. Úgy véljük azonban, hogy ez érthető is, s valójában éppen az lett volna a furcsa és természetellenes, ha az értékutatás hazai aktora nemzetközi elismertségének megfelelő pozíciót tölthetett volna be a magyar tudományos életben egyaránt. Gondoljuk végig, hogy milyen anakronizmust jelentett értékutatást végezni egy olyan társadalmi közegben, ahol éppen annak ellenkezője a meghatározó. Nemcsak a kutató, hanem a kutatás szempontjából is skizofrén helyzet, melynek a legjobb esetben is legfeljebb csak a mellőzöttség lehetett a következménye. Az pedig, hogy mindez Varga Károlynak milyen küzdelmet jelentett s, hogy ebből a különböző periódusokban az itthoni szociológiai kutatás területén milyen deformációk származtak napjainkban, már csak a hazai szociológiatörténet szocializmusbeli éveit történetét „színesíti”. Ne feledjük, hogy az a történet, amelynek számos elemével Varga Károly megismertet bennünket az 1960-as évek elején kezdődött.

A következőkben röviden a könyvről, ami egyáltalán nem jelent egyszerű feladatot, mert tartalmi gazdagsága, egy-egy összefüggés árnyalt bemutatása, s a leírtakhoz látszólag nem kapcsolódó szerzői kitérések, az egyik-másik kollegához kötődő igen-igen találó megjegyzések óhatatlanul kitérésekre csábítanak. Az *Értékek fénykörében* című könyv, mely a kérdések hihetetlenül széles skáláját öleli fel, illetve számos táblázatot és az ábrák sorát tartalmazza öt fejezetre és fejezetenként 2-4 alfejezetre oszlik. Ez a szerkezet azt a célt szolgálja, hogy két vizsgálati körre kiterjesztve az értékszociológia szerző által újonnan bevezetett diszciplínája kellő megalapozást kapjon. Az egyik vizsgálati körbe, amellyel a második és a harmadik fejezetben foglalkozik azokat az ismereteket gyűjtötte csokorba, amelyeket megítélése szerint az értékszociológia – filozófiai, közgazdaságtudományi, pszichológiai és szociológiai – alkalmazásáról hasznos tudni. A másodikban pedig azokat a fontos összefüggéseket veszi szemügyre, amelyeket a rendszerváltoztatás dinamikájáról és folyamatos jelen orientációs, illetve energizáló tényezőiről az értékek „fénykörében” felismert.

Varga Károly első tétele a „halványabb” értékhatás hosszabb távú relevanciája. Ezzel összefüggésben leírja, hogy az általa évtizedeken keresztül végzett empirikus szociológiai értékutatók „szerény” eredményekhez szoktatták. A vizsgálatai ugyanis azt mutatták, hogy a különböző társadalmilag vagy egyénileg fontos jelenségek kialakulásában, megszűnésében vagy fennmaradásában az értékrendszeri hatások – az egyéb szociológiai tényezőkhez képest – mindig „halványabbak” voltak s csak „nyomokban” voltak kimutathatók. Ezzel szemben hosszabb távon, a személyiség mélyebb rétege s az adott kultúra egésze vonatkozásában az „elgondolt” értékek (azok, amikről azt hisszük, hogy kívánni kell), a „halványabb” értékhatások voltak a meghatározók.

A szerző másik tétele, hogy *„az értékek és az értékváltozás elméleti és empirikus vizsgálata az értékmegőrzésen túl maga is értékőrző és értékteremtő, nemcsak közvetítő vállalkozás.”* (29. o.) Ahhoz, hogy a fenti kérdést értelmezhesük, tisztáznunk kell az értékváltozás, az értékőrzés és az értékteremtés egymáshoz és az értékhez való viszonyát. Az értékek – Andorka Rudolf megfogalmazása szerint – olyan kulturális alapelvek, amelyek kifejezik, hogy az adott társadalomban mit tartanak fontosnak és kívánatosnak, jónak vagy rossznak (Andorka Rudolf: *Bevezetés a szociológiába*. Budapest: Osiris Kiadó, 1997.). A megőrzött értékek tehát a kultúra, a társadalom egyik alap-meghatározottsága, amely természetesen nemcsak társadalmi, hanem egyéni és csoport szinten is befolyásolja, meghatározza értékőrző, értékteremtő vállalkozásunkat. Mindez egyben azt is jelenti, hogy az érték történeti jellegű s történetisége mellett jelen idejű kulturális alapelvek „halmaza” is. A történetiség és a jelenidejűség „feszültsége” az értékváltozások háttérét jelentik, s egyben hatással vannak azokra a társadalmi meghatározottságokra is, amelyek tárgyak, viszonyok pozitív vagy negatív jelentőségét fejezi ki. A mindennapokban jelenvaló értékhatás és azok változása a demográfiai folyamatokban például a családhoz, a gyermekvállaláshoz, vagy az akaratlagos gyermektelenséghez való viszonyban stb. is pontosan nyomon követhetők. Ezek *elméleti, vagy empirikus vizsgálata* – Varga Károly tétele szerint – *a reflexivitáson túl maga is értéket hoz létre, s hatással van, befolyásolja, módosítja vizsgálatának „tárgyát”*.

A szerző, miután a Kolakowski-Bourdieu-Szelényi féle szociológus tipológiában az értékszociológia helyét kijelölni, tételeinek részletes argumentációját s ezzel együtt az értékszociológia alapvető összefüggéseinek kifejtését az értéktényezők rendszerváltoztatásban játszott szerepének „felfejtésén” keresztül végzi el. Példamutató az a precizitás, ahogyan a rendszerváltoztatás eddigi markáns (Bayer József, Vitányi Iván, Kreutz Henrik, Tellér Gyula, Kulcsár Kálmán, Szelényi Iván) magyarázat-típusait szisztematikusan bemutatja, s ahogyan az értékek és értékváltozás szempontjait a jelentörténet árnyaltabb elemzéséhez felhasználja. Saját álláspontjának megfogalmazásában Charles Morris, Milton Rokeach és Geert Hofstede érték-konceptióira épít s ennek következtében a nemzeti kultúra, mint az értékrendszer legerősebb meghatározója, a politikai értékek koordináta-rendszere, valamint a közös emberi problémák kultúraspecifikus megoldásai a Szerző kutatásaiban is meghatározóvá váltak.

Az *Értékek fénykörében* című mű abban is más a hasonló igényű tudományos munkáktól, hogy a szerző könyvében nem csupán bemutat, leír, elemez és következtetéseket von le, hanem irányelveket is megfogalmaz a kutatási eredmények nemzetstratégiai felhasználásához. Azaz Varga Károly nem riad vissza attól, hogy segítséget nyújtson az esetleges alkalmazóknak, hogy hozzájáruljon az implicit nemzetstratégia explicit politikává alakításához.